

KEMAL KARPAT'IN OSMANLI MODERNLEŞMESİNE BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

1. Dilara Şensivas¹

ORCID No 0000-0002-9473-1546

Başvuru Tarihi: 23.10.2023

Kabul Tarihi: 04.02.2024

Yayın Tarihi: 26.06.2024

ÖZET

Kemal Haşim Karpat, sosyal tarih alanında çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Belirli bir döneme odaklı mikro bakış açısıyla değil, Osmanlı tarihinin son üç yüzyıllık tarihinin sosyal, iktisadi, askeri ve siyasal dönüşümüne sebep olan toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel olgularını siyaset bilimi, istatistik, sosyoloji, felsefe ve iktisat gibi disiplinlerin yöntem ve bulguları aracılığıyla makro bir bakış açısıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Karpat, Osmanlı Devlet'inin 16. yüzyıldan itibaren yaşadığı dönüşümün sebeplerini karşılaştırmalı bir yöntemle analiz etmeye çalışmıştır. Tarihsel olguların içindeki girift ilişkiler ağını çözümleyerek, Osmanlı tarihini basit bir şekilde sebep sonuç ilişkisiyle açıklamaktan öte, çok katmanlı ifade ve anlatılarla yorumlamaktadır. Kemal Karpat'ın analizleri, tarihi olgu ve olaylara çevrenin bakış açısıyla yaklaşan, merkezi yönelimli olmayan analizler olarak alan yazında yer almaktadır. Bu çalışmada Karpat'ın modernleşme kavramına ilişkin görüşleri, Osmanlı tarihini dönemlendirmesi, Osmanlı modernleşmesini ele alış ve yorumlama biçimi Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi eserleri temelinde geniş külliyatındaki benzerlikler üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Haşim Karpat, Modernleşme, Osmanlı Modernleşmesi

AN EVALUATION ON KEMAL KARPAT'S PERSPECTIVE ON OTTOMAN MODERNIZATION

ABSTRACT

Kemal Haşim Karpat has worked in the field of social history. He did not work from a micro perspective focused on a specific period, but from a macro perspective by using the methods and findings of disciplines such as political science, statistics, sociology, philosophy, and economics to analyze the social, economic, political, and cultural phenomena that caused the social, economic, military and political transformation of the last three centuries of Ottoman history. Karpat has tried to analyze the reasons for the transformation of the Ottoman State since the 16th century from a comparative perspective. By analyzing the intricate web of relationships that historical phenomena possess, he interprets Ottoman history not in a straightforward cause-and-effect manner, but through multi-layered expressions and narratives. Kemal Karpat's analyses are included in the literature as non-centrally oriented analyses that approach historical phenomena and events from the perspective of the periphery. In this study, Karpat's views on the concept of modernization, his periodization of Ottoman history, and the way he handles and interprets Ottoman modernization are evaluated through the similarities in his large corpus based on his works Ottoman Modernization and Short Social History of the Ottoman Empire.

Keywords: Kemal Haşim Karpat, Modernization, Ottoman Modernization

¹ Dilara Şensivas, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, dilarasensivas93@gmail.com

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde alanın önde gelen isimlerinden biri olan Kemal Haşim Karpat, verimli bir akademik hayat sürdürerek geniş bir külliyata sahip olan bir bilim insanıdır. 15 Şubat 1923 tarihinde Romanya’da dünyaya gelmiştir (Tanrıyar, 2010, s. 28). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde lisans eğitimini tamamlayan Karpat, Ömer Lütfi Barkan, Ebulala Mardin, Mehmet Ali Ayber gibi dönemin önemli sosyal bilimcilerinden etkilenmiştir. Barkan’ın ekonomi tarihi ve Osmanlı tımar rejimi üzerine yaklaşımları Karpat’ın çalışmalarında etkili olmuştur (Tanrıyar, 2010, s. 139-144). Hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji ve edebiyat alanlarına yönelik ilgisi, çalışmalarında çok boyutlu bir yaklaşım kullanmasında etkilidir. İstanbul Üniversitesinde lisans eğitimini bitirmesinin ardından Washington Üniversitesinde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Üniversite eğitimi boyunca sol eğilime dair merakının sonucu olarak bitirme tezini işçi sendikaları üzerine yazmış, yüksek lisans tezinde ise sendikalar üzerine odaklanarak (Tanrıyar, 2010, s. 157) Marksist literatüre hâkim olmuştur. Doktora eğitimini New York Üniversitesinde tamamlayan Karpat’ın doktora tezi kitaplaştırılmıştır. Türkiye’nin yakın siyasi, sosyal ve kültürel tarihini modern kavramlarla birlikte ortaya koyan Karpat’ın kitabı Türkçeye “Türk Demokrasi Tarihi” adı altında çevrilmiştir (Karpat, 2010). Eserlerinde tarihin günümüzü şekillendirdiğini ortaya koymaya çalışan Karpat, güncel sorunları tarihsel bir bakış açısıyla aydınlatılabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Kemal Karpat Amerika, Avrupa ve Türkiye’nin önemli üniversitelerinde dersler vermiştir. 1950’li yılların sonlarından itibaren de Amerika ve Avrupa’daki akademik tanınırlığı artmaya başlamıştır. Eserlerinin büyük bir çoğunluğunu İngilizce olarak kaleme alan Karpat Türkiye’deki sosyal bilimciler tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Eserlerinin Türkiye kamuoyu ile yaygın bir şekilde buluşması 2000’li yılların başlarında gerçekleşmiş ve birçok eseri Türkçeye çevrilmiştir (Balgamış & Arlı, 2020, s. 343-344). Karpat eserlerinin yanı sıra yazdığı kitap ve makale değerlendirmeleri, düzenlediği ve katıldığı sempozyumlar aracılığıyla çalışmalarını ortaya koymuştur. 1972’de gerçekleşen “The Relation of Ottoman History to World History (Osmanlı Tarihinin Dünya Tarihi ile İlişkilendirilmesi) adlı sempozyum bunların en önemlilerindedir. Sempozyum Osmanlı tarihinin oryantalist literatürden dünya tarihi alanına geçişinin değerlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Arnold J. Toynbee, Halil İnalçık, Albert Hourani, Stanford J. Shaw, Charles Issawi ve William McNeill gibi alanın öncü isimlerinin katıldığı sempozyumda yer alan Karpat, Osmanlı tarihinin tarih yazıcılığı sorunlarını değerlendirmiştir. Karpat’ın son olarak bahsedilmesi gereken girişimi ise Journal of Turkish Studies dergisidir (Balgamış & Arlı, 2020, s. 344).

Kemal Karpat’ın çalışmaları genellikle Osmanlı dönemini ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’sini farklı araştırma alanları üzerinden tarihsel bir çerçeveye ele alan sosyal bilim eserleridir. İngilizce, Türkçe, Rumence, Fransızca ve İtalyancayı ileri düzeyde kullanabilen Karpat ayrıca Arapça, Rusça, İspanyolca ve Bulgarca dillerine hâkim olan bir bilim insanıdır. Karpat, kendisiyle aynı dönemde çalışmalar yapan birçok sosyal bilimciden farklı olarak, geniş bir arşive sahip olup, çalışmalarında derin bir literatür taraması ve saha araştırması yaparak teorik çalışma tekniklerinin tamamını uyum içinde kullanmış ve tarihsel bir sentez özelliğine sahip çalışmalar gerçekleştirmiştir. (Balgamış & Arlı, 2020, s. 345) Karpat, siyasi tarih, sosyal tarih, göç, milliyetçilik, kentleşme, iskân politikaları, sosyal değişim, edebiyat ve benzeri birçok konu üzerine çalışmalarda bulunmuş, çok geniş bir külliyata sahip bir akademisyendir. Yaklaşık bir asırlık hayatına onlarca kitap, makale ve akademik çalışma sığdıran Kemal Karpat, 20. Yüzyıl Türkiye’sinin sorunlarını tarihi bir bakış açısıyla analiz etmeye çalışmıştır. Karpat’ın eserleri, Annales okulunun sorun odaklı, sosyal, kültürel ve ekonomik analizleri içeren yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Charles Issawi, Roger Owen, Halil İnalçık, Donald Quataert ve Nikolai Todorov gibi sosyal bilimci ve tarihçiler devleti dışarıda bırakmadan Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihini farklı dönem ve bölgeler üzerinden incelemeye çalışmışlardır. Birincil ve ikincil nitel ve nicel verilerden hareketle, Osmanlı toplumunun bürokrasiden farklı diğer unsurlarını incelemişlerdir. Karpat, yukarıda saydığımız sosyal bilimcilerin yöntem ve verilerini kullanarak sosyal tarih alanında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Sadece belirli bir döneme odaklı mikro bakış açısıyla değil, Osmanlı tarihinin son üç yüzyıllık tarihinin sosyal, iktisadi, askeri ve siyasal dönüşümüne sebep olan toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel olgularını siyaset bilimi, istatistik, sosyoloji, felsefe ve iktisat gibi disiplinlerin yöntem ve bulguları aracılığıyla makro bir bakış açısıyla incelemiştir. Karpat çalışmalarında sorunları betimlemeye değil, analiz etmeye odaklanmıştır. Onun çalışmaları, Osmanlı’nın geniş coğrafyasının yani Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu’nun (Arap

Ülkelerinin) tarihini karşılaştırmalı ve disiplinler arası bir yöntemle inceleyen sosyal eserlerdir. Çalışmalarında, Osmanlı toplumsal hayatının sosyal, kültürel ve idari yapısını merkeze alarak, bu yapıyı oluşturan ana kurumlar olan askeriye, tımar, vakıf ve reyada yaşanan değişimleri, Müslüman ve Gayrimüslim tebaa ile merkezi yönetim arasındaki ilişkileri ve yaşanan dönüşümleri analiz ederek açıklamaya çalışmaktadır. Karpat, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan itibaren yaşadığı dönüşümün sebeplerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla okuyucuya sunmaktadır.

Özetle, çalışmalarında kendisine has bir üslup ve metodoloji kullanan Karpat, Osmanlı siyasal hayatının ve toplumsal yapısının temel dinamiklerini genel yönleriyle analiz etmekte ve detaylara da değinerek Osmanlı tarihini makro bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Çalışmalarında tarihsel olguların içindeki girift ilişkiler ağını çözümler, Osmanlı tarihini açık bir şekilde sebep sonuç ilişkisiyle açıklamaktan öte, çok katmanlı ifade ve anlatılarla yorumlamaktadır. Kemal Karpat'ın analizleri, tarihi olgu ve olaylara çevrenin bakış açısıyla yaklaşan, merkezi yönelimli olmayan analizler olarak alan yazında yer almaktadır. Çalışmalarında iktisadi ve sosyal yapılanmanın siyasal yapı üzerindeki etkisine değinen Karpat, Osmanlı modernleşmesinin kökenlerini 1606 ile 1774 tarihleri arasındaki dönemde aramaktadır. Karpat, Osmanlı klasik dönemdeki sosyal ve siyasal yapının temelde birbirini dengeleyen ve denetleyen özelliğinde gerçekleşen değişimi ortaya koyarak, Osmanlı tarihindeki kırılmaları ve süreklilikleri incelemeye çalışmaktadır (Karpat, 2019, s. 14-16).

Bu çalışmada Karpat'ın modernleşme kavramına ilişkin görüşleri, Osmanlı tarihini dönemlendirmesi, Osmanlı modernleşmesini ele alışı ve yorumlama biçimi çerçevesinde, geniş külliyatındaki ortaklıklar üzerinden ve özellikle Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi eserlerine odaklanılarak incelenecektir.

2. KARPAT'IN MODERNLEŞME KAVRAMINA YAKLAŞIMI

Osmanlı modernleşmesi, çok boyutlu, uzun süreli ve derinlikli bir süreçtir. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi farklı yaklaşımlarla değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Kemal Karpat'ın Osmanlı modernleşmesine yönelik bakış açısına değinmeden önce alandaki farklı görüşlere kısaca yer verilmesi, Karpat'ın düşüncelerinin daha bütünlükçü bir çerçevede anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır.

İlber Ortaylı, Osmanlı modernleşmesini, Tanzimat Fermanının çok daha öncesinde başlayan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Ona göre, Osmanlı modernleşmesi sadece Türkiye Osmanlı'sını (Anadolu Coğrafyasını) içeren bir süreç olmayıp, tüm Müslüman toplumları kapsayan bir süreçtir. Osmanlı modernleşmesi merkezden başlayıp çevreye yayılmaktadır. Ortaylı, yukarıdan aşağıya olan bu modernleşmeyi otokratik modernleşme şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğunun son kırk yılında anayasal bir modernleşmeye evrilmiştir (Ortaylı, 2008).

Tarık Zafer Tunaya, Osmanlı modernleşmesini üç döneme ayırarak açıklamaktadır. Birinci dönem kısmi müessese ıslahlarını, ikinci dönem aydın despotizmini, üçüncü dönem ise modern devlet düşüncesinin oluştuğu safhayı ihtiva etmektedir. Ona göre Batı, Osmanlı'ya nazaran sadece teknik değil aynı zamanda medeni açıdan da daha üstün bir durumdadır. Basit bir şekilde sadece batı üstünlüğünün kabul edilmediği geniş bir programla sürece başlamak gerekmektedir. Batılılaşmanın teknik bir mesele ya da bir medeni alandan diğerine geçmek olup olmadığı soruları, Osmanlı modernleşmesinin yönünü tespit etmek ve anlamak için önem arz etmektedir. Tunaya'ya göre modernleşme hareketi yukarıdan aşağıya bireysel, kısmi ve ikirciklidir (Tunaya, 1960).

Bernard Lewis, Osmanlı modernleşmesinin en temel başarısının tanzimat dönemiyle başlayan eğitim alanındaki gelişmeler olduğunu dile getirir. Batı tipi okullarda yetişen Osmanlı elitleri genç cumhuriyetin kurucu kadrolarını oluşturmuştur Lewis Modern Türkiye'nin Doğusu eserinde Avrupa merkezli bir yaklaşımla Türk modernleşmesini ele almaktadır. Doğu-batı, modern-geçmiş gibi ikili zıtlıklar aracıyla modernleşme sürecini analiz etmeye çalışmaktadır. (Lewis, 1991).

Halil İnalçık, modernleşme ve batılılaşma kavramlarını birbirinin yerine kullanmakta, Cumhuriyet öncesinde yaşananları nitelemek için batılılaşma kavramını, sonrasındaki gelişmeleri nitelemek için ise modernleşme kavramını kullanmaktadır. Osmanlı modernleşme süreci, ona göre her defasında farklı amaçlar doğrultusunda çeşitli aşamalardan geçmiştir. İnalçık'a göre 15. ve 18. Yüzyıl arasındaki girişimler Osmanlı İmparatorluğunun batının askeri gelişimini takip etmeye yönelik olup, Batılılaşmanın ikinci aşaması ise 18. Yüzyılda askerlikle ilgili batı tarzı eğitimin kabul edildiği dönemdir. Bu dönem

çinde batı düşüncesiyle ilk defa temasa geçilmiştir. Ayrıca Osmanlı aydınlanma çağı olarak ele alınan bu dönem batı ve Osmanlı arasında ekonomik ve siyasi bağımlılığa denk gelen dönemdir. Ona göre üçüncü aşama batılı idari ve siyasi kurumların Osmanlı İmparatorluğunun kurumlarının yeniden yapılandırılması için örnek alındığı dönemi teşkil etmektedir. Özetle İnalçık batılılaşmayı modernleşmeye eş olarak değerlendirmiştir (İnalçık, 2017).

Osmanlı modernleşmesi üzerine çalışmaları olan Şerif Mardin ise batılılaşma çalışmalarının tarihini 17. yüzyıldan itibaren başlatmaktadır. Batılılaşmanın Türk tarihinin iki yüzyıla yakın bir süredir ana meselesi olduğunu ifade eden Mardin, günümüz Türkiye'sini anlamak için Türk batılılaşma çabalarının tarihi, objektif ve bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu minvalde merkez-çevre ilişkisi üzerinden modernleşmeyi çalışmalarında ele almaktadır (Mardin, 1991).

Karpat modernleşme olgusunun, onun nihai bir amaç şeklinde görülüp görülmemesine bağlı olarak Jakoben ve Anglosakson yaklaşımlarla gerçekleştiğini söylemiştir. Modernleşmeyi nihai bir hedef olarak gören Jakoben yaklaşıma göre modernleşme, olguyu belirli bir biçimde tanımlamak ve bu biçime uygun olmayan kurum ve sosyal yapıları ortadan kaldırmak ya da baskı altında tutmak ve bu tanıma uygun yeni kurumları ve tarihi süreci inşa etmektedir. Jakoben yaklaşıma Fransız ve Rus devrimlerini örnek gösteren Karpat, devlet gücü ile gerçekleştirilen ve idealize edilen bu modernleşme yaklaşımının devlet-toplum ikiliğini yaratmakta olduğunu söylemiştir (Karpat, 2019, s. 7-8). Modernleşmeyi bir siyasal ve sosyal yapılanmadan diğere geçiş olarak ve mutlaka başarılması gereken bir değişim şeklinde anlamak Karpat'a göre doğru bir modernleşme yaklaşımı değildir (Karpat, 2010, s. 75). Anglosakson yani İngiliz ve Amerikan tipi modernleşme yaklaşımı, modernleşmeyi nihai bir amaç olarak değil, toplumun yaşam kalitesinin ve eğitim düzeyinin artışı, birey hak ve özgürlüklerinin korunması şeklinde görmektedir. Ona göre bu tarz bir modernleşme yaklaşımında değişim süreci sosyal, tarihsel ve kültürel bir devamlılık şeklinde gerçekleşmektedir. Her iki tarz modernleşme yaklaşımında da bir zorlamanın söz konusu olduğuna değinen Karpat zorlamanın derecesinin farklı olduğunu ifade etmektedir. Modernleşme sürecinde birinci derecede en önemli grubun modernleşme yani değişim düşüncesini ortaya koyanlar ve bu değişimi gerçekleştirenler olduğunu söylemektedir. Karpat, Türkiye modernleşmesinin yukarıda değinilen yaklaşımlara benzer olmakla birlikte farklı yönlerinin de olduğunu söylemektedir. Osmanlı'da değişim isteğinin Sultan'dan kaynaklandığını ve amacın devleti güçlendirmek olduğunu belirten Karpat, modernleşmenin ihtiyaçları karşılamak için bir araç olarak kullanıldığını vurgulamaktadır. Yapılan değişimlerde rolü olan elitler, devlet üzerinde etkin olmaya çalışan sivil gruplarla iş birliği içerisinde olsalar da devlet kontrolünü sürekli olarak ellerinde tutmuşlardır. Karpat'a göre Osmanlı'da devleti temsil etmekte olan bürokrasi modernleşmeyi, devletin güçlenmesi ve halkın devlete hizmet eder hale getirilmesinin bir aracı olarak görmüştür. Sivil ve askeri bürokrasi modernleşmeyi halk için ve halk adına yaptığını iddia ederek faaliyetlerini meşru kılmak istemiştir (Karpat, 2019, s. 8-9). Karpat'a göre modernleşmenin başarılı olabilmesi için ulus devletin varlığı gereklidir. Modernleşme sürecinin gerçekleşmesinde ona göre toplumun siyasal bir kimliğe sahip olması ve ortak değerleri paylaşması elzemdir. Bu durumun ulus devlet ile sağlanacağını vurgulayan Karpat, toplumun yeniden örgütlenmesi, iş bölümünün gerçekleşmesi ve eskiye nazaran daha birleştirici bir siyasal ve sosyal çerçevenin kurulması için ulus devletin öneminden bahsetmektedir (Karpat, 2010, s. 75).

3. KEMAL KARPAT VE OSMANLI TARİHİNİ DÖNEMLENDİRMESİ

Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması konusunda sosyal bilimciler arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin dinamiklerinin, kurumsal yapılanmasının, iktisadi ve sosyal yapılarının, zihniyet ve çelişkilerinin en net şekilde görülebildiği yüzyıl Klasik Dönem ya da Altın Çağ olarak adlandırılan 16. yüzyıldır. Osmanlı Devleti tarihinin dönemlere ayrılması konusunda, geleneksel olarak askeri performansa dayanan ve toplumun özelliği ve gelişimi ile insan doğası ve gelişimi arasındaki ilişki üzerinden ayrıma giden yaklaşımlar alan yazında karşımıza çıkmaktadır. Askeri performansa yönelik yaklaşımda, Osmanlı Devleti tarihinin dönemleri yükselme, duraklama ve gerileme şeklinde iken, diğer geleneksel olarak ifade edebileceğimiz yaklaşımda ise büyüme, olgunluk ve bozulmadır. (Bozpinar, 2020, s. 17) Osmanlı Devleti tarihine dair yapılan bu farklı dönemlendirmelerden hareketle, çalışmanın temel amacı, Kemal Karpat'ın Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması ile ilgili yaklaşımı, Osmanlı çalışmaları alan yazınına yapmış olduğu katkı ve ortaya koyduğu sistematik görüşler minvalinde toprak rejimi üzerinden Osmanlı tarihini nasıl dönemlendirdiğinin

incelenmesidir. Karpat'ın Osmanlı tarihini dönemlere ayırması ile ilgili görüşleri iktisat tarihi literatürüne de önemli bir katkı sunmaktadır.

Kemal Karpat'ın Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması ile ilgili görüşleri, Wisconsin Üniversitesinde 1971 yılında düzenlediği ve dönemin önde gelen tarihçilerinin katıldığı bir konferansın tebliğ metinlerinden oluşan kitabın içerisinde yer alan “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Yaklaşım” isimli makalesinde açık olarak ifade edilmiştir. Karpat, Osmanlı tarihini disiplinler arası bir yaklaşımla ele alarak, geleneksel dönemlendirme olan kuruluş, yükseliş, duraklama ve gerileme şeklindeki sınıflandırmayı eleştirerek yeni bir model ortaya koymuştur. Karpat, klasik dönem kategorileştirmesini kabul etmektedir. Ona göre 17. yüzyılda iç dinamiklerde birtakım değişimler gerçekleşmeye başlamıştır. Klasik dönem kurumları biçimsel olarak varlıklarını devam ettirirler de fonksiyonları ve işleyiş şekilleri radikal olarak değişmeye başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllardaki değişim ve resmi kurumsal yapıların varlıklarını devam ettirmesi, sürekliliğin olduğu algısına neden olabilmektedir (Karpat, 2019, s. 35-36). Karpat'a göre Osmanlı devletinin toprak rejimi olan tımar sistemi sosyal ve ekonomik yapılanmanın temelini oluşturmaktadır (Karpat, 2019, s. 41). 17. yüzyılda başlayan değişim süreci merkezi hükümetin otorite kaybı, yerel ve bölgesel güçlerin kullanımı ile gerçekleşmiş ve Avrupa etkisiyle birlikte hız kazanmıştır (Karpat, 2019, s. 35). Değişim sürecinde yöneten ve yönetilen yani asker ve reaya ayrımı varlığını korumuştur. Ona göre 17. yüzyıldaki değişim, 16. yüzyılın sonlarında gerçekleşen nüfus artışı, buna bağlı olarak gelişen işsizlik, mahalli yöneticilerin ordularını artan nüfustan sağlaması, kalan köylülerin bir kısmının eşkıyalık yaparak toprak ile uğraşmakta olan köylülere saldırması, bu köylülerin ise daha güvenli olarak gördükleri şehirlere kaçmak zorunda kalmalarıdır. Ayrıca miri arazide (aynı kiracı olarak bulunan tebaa) sahiplerinin göç etmesi halinde cezalandırmanın kalması 17. Yüzyılda kaldırılmıştır (Karpat, 2019, s. 63). Yaşanan bozulmaya karşın yöneten ve yönetilen ayrımına dayanan sosyo-ekonomik düzen varlığını devam ettirmiştir. Bu durumun varlığı iktisadi temelin varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Karpat'a göre Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılmasında bu önemli bir noktadır. Yukarıda değinildiği üzere Karpat, Osmanlı klasik dönemi ve onun varlığını sonlandırmasını kabul etmekle birlikte, gelişme, duraklama ve gerileme şeklindeki dönemlere ayırmaktan farklı olarak toplumsal değişimde kültürel, sosyal ve en önemlisi iktisadi faktörlerin etkilerini gözetenek bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Karpat, Osmanlı tarihini kontrol edilen arazilerden elde edilen güç ve yönetimle toplumda üstünlük kurabilen sosyal gruplar ile toprak rejiminde gerçekleşen değişimlere göre gelişen ve değişen safhalar ve evrelere ayırmaktadır. Bu dönemlendirme ekonominin temel kaynağı olan toprağın düzenlenmesi ve elitlerin arazi sahipliği ve arazi işletmesine bağlı olarak toplumda nüfuzlarının artıp düşmesine dayalıdır. Ona göre Osmanlı'da toprak, toprak mülkiyeti ve toprağın işletilmesi Osmanlı devletinin tarihindeki süreklilik ve değişimleri net bir şekilde ortaya koymaktadır (Karpat, 2015, s. 132). Karpat, zenginliğin kaynağı olarak Osmanlı devletinde toprağın görüldüğünü belirterek bunun sebebinin ise geleneksel toplum yapılanmasından kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bozpinar'ın Kemal Karpat ve Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi makalesinden hareketle, Kemal Karpat'a göre Osmanlı tarihinin dönemleri, Hudut Boyları (Uç beyleri 1299-1402) dönemini, Merkezi Yarı-Feodal olarak belirtilen 1421-1596 tarihleri arasındaki dönemi, 1603-1789 tarihleri arasındaki Taşrada Özerklik ve Ayanlar olarak isimlendirilen dönemi ve 1808-1918 yılları arasındaki Ulus Devlet Olma Dönemi: Bürokrasi ve Aydınlar başlıklı dönemi kapsamaktadır.

İlk dönem Karpat'a göre merkezileşme gerçekleşmemiş, beyler kendi ordularına sahip olup yönetimin emrindedir. Beyler halktan Bizans'a oranla daha az vergi alarak halk ve yönetim arasındaki araçlar şeklinde değerlendirilmektedir. Beylerin özerk yapısı Ankara Savaşı'na kadar devam etmiştir (Bozpinar, 2020; Karpat, 2015, s. 141-142).

Karpat'ın çalışmasında belirttiği ikinci dönem olan merkezileşmede, merkezi yönetime bağlı olan kul ve sipahilerin yerini eyalet sipahileri ve eyalet seçkinleri almıştır. Tımar sistemiyle iktisadi ve sosyal yapı oluşmuştur. Tımar sistemi, tımarın getirdiği gelire bağlı olarak savaş döneminde insan gücü ve levazım hizmetlerinin sağlanması biçiminde askeri fonksiyona sahip olmakla birlikte, devletin en önemli iktisadi kaynağı olarak toprağın işlenmesini ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler üzerinde denetimin sağlanmasını gerçekleştiren bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, tımar sistemi Karpat'a göre toplumsal düzenin kurulmasını ve korunmasını sağlayan en etkili yoldur. Tımar sistemi, işlenebilir arazinin artması ve toprağın işlenmesinde kullanılan teknolojinin ilerletilmesi hususlarında başarılı olamamış ve Osmanlı'nın yukarıda değindiğimiz nüfus artışı karşısında başarısız olmuştur (Karpat, 2015, s. 144-146). Osmanlı modernleşmesi kısmında incelenecek olan Osmanlı

devletinin yapısal katılığı hızlı nüfus artışıyla birleşerek toplumsal açıdan bir çözülme yaşanmasına neden olmuştur. Artan işsiz nüfusun yanında, ateşli silahların savaşlarda kullanılmaya başlanması ile Karpat'a göre sipahiler neredeyse gereksiz hale gelmiş, piyade askerlerin savaşlardaki rolünün artmasıyla birlikte ateşli silahlara duyulan ihtiyaç da yükselmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı devletinin giderlerini arttırdığı ve yeni gelir ihtiyacının karşılanması için üretimin artması gerektiği belirtilmiştir. Tımar sisteminin askeri faydasını kaybetmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin artışı için tımar sistemine dâhil olan arazilerin işletilmesine yönelik değişikliklerde, devletin söz konusu değişimlere karşı tutumu değişmiştir. Miri arazilerin yönetiminde tımar sisteminden iltizam usulü ve malikâne sistemi uygulamalarına geçilmiştir. Karpat tarafından taşradaki güçlerin büyüyerek, yani merkezkaç kuvvetiyle, etkin oldukları alanların yanı sıra iktisadi açıdan da etkilerini arttırdıkları belirtilmiştir (Bozpinar, 2020; Karpat, 2015, s. 146).

Üçüncü dönemde ise Karpat iltizam usulü, malikâne sistemi ve ayanların güçlü olduğunu ifade etmektedir. Ayanlar ve toprak rejimi arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymayan Karpat iltizam usulü ve malikâne sisteminden hareketle yüzeysel olarak bu ilişkiye değinmektedir (Karpat, 2015, s. 147-151).

Dördüncü dönem ise Karpat'a göre merkezleşmenin, reformların ve ayanlar ile mücadelenin değişkenler olarak bulunduğu dönemdir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle mülkiyetin önemi ve çıkarılan Arazi Kanunu ile Balkan köylülerinin desteğini almanın gerekliliği vurgulanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi tarım temelli yapısını korumuştur. Dönemin en önemli sorunu vergi tahsilatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergilerin toplanmasında araçların etkisini yok etmek yani ortadan kaldırmak amacıyla II. Mahmut döneminden itibaren ciddi manada çaba harcanmıştır. Bu noktada tarımsal artının yani tarımsal artı olarak verginin devlet tarafından toplanabilmesi için merkez-taşra bürokrasisi ile taşra eşrafı arasındaki ilişkinin incelenmesinin gerekliliği Karpat'ın çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır (Bozpinar, 2020; Karpat, 2015, s. 152-154).

Karpat, Osmanlı tarihinin ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak sınıflandırılmasının mümkün olabileceğini düşünmüştür. Karpat Osmanlı tarihini, toprak sistemindeki değişimlere ve büyük ölçüde toprağı kontrol ederek devlette ve toplumda hakimiyet kuran sosyal gruplara göre dönemlere ayırmaktadır. Ona göre Osmanlı tarihinin dönemselleştirmesinde esas olarak ekonomik kaynağın örgütlenmesine ve elitlerin bu kaynağı mülkiyetindeki rolleri temelinde yükseliş ve düşüşlerine dayandırmaktadır (Karpat, 1974).

Kemal Karpat'ın Osmanlı tarihini dönemlere ayırmak amacıyla ortaya koyduğu model ve görüşleri Osmanlı modernleşmesine olan yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Bu nedenle Karpat'ın Osmanlı tarihine dair yapmış olduğu dönemlendirmeyi daha net bir şekilde anlayabilmek için Osmanlı modernleşmesi ile ilgili çalışmalarını incelemek gerekmektedir.

4. KEMAL KARPAT'A GÖRE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Kemal Karpat, Osmanlı modernleşmesi üzerine yapılacak herhangi bir çalışmanın toplumsal yapı, idare ve siyaset felsefesi kapsamında tarihsel, kavramsal ve metodolojik sorunsalların açığa çıkarılarak yapılması gerektiğini söylemektedir (Karpat, 2019, s. 19). Karpat, Osmanlı devletinin, toplumsal yapısı, yönetimi ve felsefesinin temellendirmek için, Osmanlı Devleti'nin yeni siyasi bir yapılanma olarak ortaya çıkmakla birlikte, devletin sahip olduğu felsefe ve toplumsal düzeninin kökeninin Selçuklu ve Ortadoğu'nun diğer Müslüman devletlerinden, Türklere ilişkin aşiret veya Orta Asya gelenek ve adetlerinden ve farklı yerel geleneklerden, bunlara ek olarak Bizans etkisinden oluşan bir sentez olduğunu vurgulamaktadır (Karpat, 2008, s. 152). Modernleşmeyi, 19. yüzyılda oluşan yeni merkezîyetçi bürokrasinin nüfusun geri kalan üzerinde tahakküm kurma çabası olarak değerlendirmektedir. Modernleşme ayrıca Karpat'a göre oluşan bürokratik çevrenin biçimsel anlamda bir modernleşmeyi benimsemesi, pratikle uyuşmayan modernleşme düşüncesinin giderek, toplum ve toplum kültüründen kopmasıdır. Modernleşmeyi, iktisadi kaynakların kullanımının tekelleştirilmesi ve taşradaki güç odaklarıyla uzlaşma sağlanmasından, öte iktidar karşısında olma şeklinde olduğunu tespit etmiş ve bu durumu incelemeye almıştır (Karpat, 2019, s. 16).

Karpat çalışmalarında, Osmanlı toplumun sosyal yapısının tarihsel süreçte geçirdiği evrimi değerlendirerek, modernleşmenin gerçekleştiği 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen sosyal yapılar

üzerindeki değişikliklerin nitelik olarak nasıl ayrılabileceğini ortaya koymaktadır (Karpat, 2008, s. 7). Sosyal yapıda oluşan değişiklikleri tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Değişimleri, 19. yüzyılda yapılan ıslahat hareketleri, devletin kurumsal yapısındaki değişim ve nüfus hareketlerini ilişkilendirerek inceleyen Karpat, modernleşmeyle oluşan yeni toplumsal yapının nasıl şekillendiğini açıklamaya çalışmıştır.

Karpat'a göre Osmanlı devletinin geçirdiği dönüşümün anlaşılmasında 15. ve 16. yüzyıllar önem arz etmektedir. 19. ve 20. yüzyılda gerçekleşmiş olan toplumsal değişimin analizi için, klasik dönem ya da altın çağ olarak adlandırılan dönemin, yerleşmiş toplumsal düzeninde yaşanan dönüşümün üzerindeki 17. ve 18. yüzyıllarda harekete geçen güçlerin etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Karpat'a göre Osmanlı Devleti'nde ve toplumunda yaşanan dönüşüm incelenirken sadece 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş ıslahat ve reformlara, bu reform ve ıslahatların çözülme ve çöküş süreci üzerindeki etkilerine odaklanılmamalıdır. Öncelikle 17. yüzyılda gerçekleşen değişime odaklanılarak, devlet merkezinin verdiği komutlar doğrultusunda yapılan düzenlemeler şeklinde değil diyalektik ve izafi olarak özgür bir biçimde gerçekleştiği üzerinden hareket ederek açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Karpat, 17. Yüzyılda yaşanan merkezi yönetimin güç kaybını, yerel ve bölgesel güçlerin güç kazanması ve Avrupa'nın artan etkisiyle açıklamaktadır. 17. yüzyılda yukarıda da değindiğimiz üzere Osmanlı klasik dönemindeki kurumlar biçimsel olarak varlıklarını devam ettirseler de fonksiyonları ve içerikleri, Karpat'ın değerlendirmelerine göre değişmiştir. Bu durum yumuşak bir devamlılık izlenimi vermektedir. Çünkü formel kurumlar statülerini korumaktadır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarında, toplumsal yapı üzerindeki genellikle kargaşa halindeki dönüşümün görülmesini engellediğini belirten Karpat, kendi Osmanlı modernleşmesi üzerine yaptığı çalışmalarda bu durum üzerine yoğunlaşmaktadır. Ona göre 17. yüzyılın ikinci yarısında başlangıcında Osmanlı klasik döneminin toplumsal birimleri ve dini cemaatleri birleşerek daha büyük organizasyonlar yaratmış ve değişim oluşmaya başlamıştır (Karpat, 2008, s. 17-18). Karpat'ın birçok çalışmasında değindiği üzere 16. yüzyıldaki hızlı nüfus artışına paralel olarak, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi temelini oluşturan toprak rejimi sistemi, tımar bozulmaya başlamıştır. Osmanlı tarihinin dönemlendirmesi kısmında detaylandırılan tımar sisteminde oluşan bozulma, Osmanlı'da toplumsal değişimin kaynağını oluşturmaktadır.

Karpat çalışmalarında yaşanan değişimi vurgulamak için Osmanlı toplumsal düzenin iki temel gruba ayrıldığını söylemektedir. Bu grupların birincisi dört tabakalı, hiyerarşik toplumsal düzendir. Osmanlı'daki dört tabakalı toplumsal düzen asker, bürokrat, reaya, tüccar ve zanaatkârlardan oluşmaktadır. İkinci grup ise millet sistemidir. Millet Sistemi, her önemli dini grubun kendi lideri yönetiminde bir kompartıman içerisinde, yönetimle ilişki kurmasını sağlayan bir sistemdir. Osmanlı yönetimin, millet sistemiyle amacı gruplar arası farklılığın sürdürülmesi, oluşturulmuş sosyal düzenin varlığının devam etmesini sağlamaktır. Sistem görüldüğü gibi katı olmamakla birlikte Karpat'ın vurguladığı üzere değişmezliği esastır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetici eliti, değişen toplumsal düzen üzerindeki rolünü korumasını sağlayacak ve değişimin tek mimarı olarak modernleşme teorisini inşa ettiğini belirtmektedir. Karpat modernleşme teorisi yerine meşrulaştırma ifadesinin kullanabilir olduğunu söylemektedir. Karpat, Osmanlı devletinin, Avrupa karşısındaki eksikliklerin ve yaşanan bunalımın, merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklı olduğunu düşünen yönetici elitin, merkezi otoriteyi güçlendirme hedefiyle toplumsal yapı ve kurulu düzende öngörülmemiş değişimlere yönelik faaliyetlerini, Osmanlı modernleşmenin bir aşaması olarak değerlendirir (Karpat, 2008, s. 11-20).

Osmanlı devletinin yapılanmasındaki üç ana kurum olan ordu, tımar ve vakıf, Karpat'ın çalışmalarında incelenmektedir. Onun çalışmalarında, Osmanlı sosyal düzenin temelini oluşturan bu kurumlar, toplumun birbirine karışmayan ana gruplarını oluşturmaktadır. Bu grupların kendi içlerinde birimlere ayrıldığı, birimler arasında da hiyerarşik bir düzenin söz konusu olduğu ancak her grubun kendi özerkliğine sahip olduğu ifade edilmektedir. Çalışmalarında tarihsel verilerden hareketle açıklamalarda bulunan Karpat, bu kurumlardan tımar ve ordu arasındaki özgün ilişki üzerinden, Osmanlı'daki sosyal ve ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerdeki kırılma noktalarını ve süreklilikleri çalışmalarında tespit etmeye çalışmaktadır (Karpat, 2008, s. 21-39).

Karpat'a göre Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda yaşanan sorunlara çözümü, bürokrasinin yetkin bir hizmet sektörü haline getirilmesi ve ayanların ticari oluşumlar şeklinde özerkliğe sahip bir oluşuma

dönüştürülmesidir. Karpat, yaşanan sorunların çözümü için gereken değişimin kökenlerinin yerel kaynaklar ve klasik dönem Osmanlı yönetim prensiplerinde bulunduğunu vurgulamaktadır. Karpat, bu yolu tercih etmeyen Osmanlı modernleşmesinin, merkezi otoriteyi güçlendirmek için çaba harcadığını ifade etmiştir. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi fikrindeki tetikleyici güç olarak, ayanlar ve payitaht arasındaki çekişmeye vurgu yapmaktadır (Karpat, 2008, s. 57-75).

19. yüzyıldaki modernleşme çabalarını yeni ordu düzeni kurmak üzerinden ele alan Osmanlı Modernleşme yaklaşımlarından ayrı olarak, yeni ordu düzeni kurmak için yapılan modernleşme hareketlerini ordu ile yönetimin merkezileşme kaygısı üzerinden ele almaktadır. Karpat'a göre Osmanlı modernleşmesi üç ana etken etrafında gerçekleşmiştir. Birinci etkeni merkezileşme isteği olarak ortaya koyan Karpat, bu durumun yönetim ve toplumun birbirinden ayrılması olarak değerlendirir. İkinci etken ise Avrupalı güçlerin siyasal etkisinin artmasıdır. Üçüncü etken ise ona göre ilk ikisinden türeyen modernleşmenin ideolojik boyutudur. Osmanlı'da modernleşme onun ifadesine göre önce ıslahat ardından muasırlaşma şeklinde tanımlanmış ve zamanla yönetici elitin meşruiyet kaynağı ve ideolojisi haline almıştır. Modernleşme faaliyetleri topluma hizmetten çok siyasal amaçlara ulaşmak için kullanılmaktadır. Karpat modernleşme hareketlerinin tam anlamıyla II. Mahmut'un merkezileşme dürtüsüyle başladığını söylemektedir (Karpat, 2008, s. 77-119). Yukarıda da bahsedildiği üzere öncelikle ıslahat ve sonrasında muasırlaşma, asrileşme ve Avrupalılaşma şeklinde bilinen modernleşme yönetici elitlerin ideolojisi ve onların güçlerinin meşrulaştırıcısıdır. Karpat'ın belirttiği 3 etken 19. yüzyılın ikinci yarısında harekete geçmektedir. Bu üç etkenin harekete geçmesiyle bürokrasi, ordu ve aydınların bir bölümünü kapsayan yönetici siyasal seçkinleri oluşturmaktadır. Köylüler, mülk sahipleri ve diğer emekçi gruplar ise Karpat'ın çalışmalarında modernleşme faaliyetlerinin ekonomik yükünü taşıyan gruplardır. Liberalizm, meşruiyet, parlamentarizm ve daha sonrasında demokrasi temelde bir aksiyon planı olmaktan öte gelenek karşıtı olan modernleşme düşüncesinde ikincil durumda kalmıştır. Bu ikincil durum Karpat tarafından vurgulanmaktadır. Karpat, yönetici grup ve halk tarafından yaygın bir destek gören bir siyasal partinin 1950'lerde yerinden edilinceye kadar modernleşme ile ekonomik gelişimin ilişkilendirildiğini vurgulamaktadır (Karpat, 2019, s. 130-131).

Karpat, II. Mahmut ile ilgili olan değerlendirmelerinde ise rejimin otokrat bir yapıya sahip olduğunu ve bu rejimin meşruiyet kaynağı olarak dini motifler kullanmasına rağmen gayr-i İslami olduğunu ifade etmektedir. II. Abdülhamit döneminde Tanzimat reformlarının en önemli hamlelerinin gerçekleştiğini belirten Karpat, rejimin ironik yapısını gözler önüne sermektedir. Tanzimat paşalarından Mithat Paşa'yı sıra dışı bir istisna olarak değerlendiren Karpat, II. Abdülhamit'in Mithat Paşa ile anlaşamamasına rağmen onun pratik reformları uygulama konusunda toprak sahipleri, tüccarlar, dini önderler ve benzeri yerel seçkinlerle iş birliği içerisinde yani bölgesel aktörlerle koordinasyon sağlanarak reformların gerçekleştirilmesi düşüncesini takip ettiğini çalışmalarında ifade etmektedir. Bu bağlamda II. Abdülhamit teşvik etmiş olduğu yaygın maddi kalkınmayla toplumda diyalektik evrim sürecini ve yeni bir tip sivil düzen oluşumunu başlatmıştır. Karpat, Osmanlı devletinin II. Mahmut ile başlayan modernleşme hareketlerinin, merkezi bürokrasinin gücünü artırmak ve kendi sınıfsal çıkarlarını sağlamak adına kullandıklarını eleştirmekle birlikte çağdaş Ortadoğu'yu şekillendirdiğini de ifade etmektedir. Kemal Karpat, Osmanlı tarihini ve modernleşmesini Balkanlar, Anadolu, Ortadoğu ve özellikle Mısır (modernleşme ile ilgili olarak Mehmet Ali Paşa Dönemi modernleşme çabalarını) bölgelerini sosyal ve ekonomik açıdan çalışmalarında sürekli karşılaştırmakta ve dikkati Osmanlı taşrasına çekerek incelemelerini gerçekleştirmektedir (Karpat, 2019, s. 16).

Karpat, Osmanlı modernleşmesi üzerine incelemeleri sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da gerçekleşen kapitalist düzene uyum sağlamak için gerekli olan teknolojiyi sağlamada ihtiyaç duyulacak toplumsal yapılara ve hareketliliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarından önce oluşan yeni elitinin bunu gerçekleştirecek toplumsal motivasyona sahip olmadığını vurgulamaktadır. Bu motivasyona sahip olunmaması durumunu yani Osmanlı Devleti'nin genel olarak da sivil grupların teknolojiyi sağlamak için şart olan sosyal ve politik alt yapıyla motivasyonlara sahip olmasına, bürokrasinin izin vermediğini söyleyerek, açıklamaya çalışmaktadır. Osmanlı toplumundaki ayanlar sınıfına dışarıdan bakıldığında, ayanlar grubunun ekonomik çıkar ve motivasyona sahip olmasına karşın, merkezi otoriteyi tehdit edebilecek sınıf bilinci veya zihinsel kapasiteye sahip olmadığını vurgulamaktadır. Karpat, Avrupa'nın baskıları ve müdahaleleri altında Avrupa'ya itaat eden bir grup olan Osmanlı üst düzey bürokrasinin toplumun diğer kademelerindeki özellikle alt kademede Müslüman gruplarca, Avrupa karşıtı görüşlerin doğmasına ve bu konuda halkın

popülist duygulara sahip olmasına neden olduğunu düşünmektedir. Osmanlı üst düzey bürokrasisi ona göre milli bir karaktere sahip değildir ve bu durum Osmanlı yönetici elitinin kendilerini Avrupa'ya yakın hissetmesine neden olmaktadır. Yönetici elitin Avrupa'dan model olarak gerçekleştirdiği modernleşme çabaları, onlara yeni bir meşruluk kaynağı sağlamaktadır (Karpat, 2008, s. 162-163). Onun çalışmalarında vurguladığı üzere 18. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı modernleşme hareketi, isyanları bastırmak için yeni bir merkezi ordu kurmak ve iktisadi kaynaklar üzerindeki merkezi yönetimin kontrolünü sağlamakta temel amaçtır. Modernleşme aynı zamanda Karpat'ın ifadesiyle ıslahat devamlı büyüyen o zamana kadar vakıfların sürdürdüğü toplumsal ve eğitsel işlevlerin merkezin üstlenmesini sağlayarak yönetici elite meşruluk getiren bir ideoloji haline dönüşmüştür. (Karpat, 2008, s. 158) Özetle, ıslahat hareketleri halka tam olarak yansımamış ve yönetici elite sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti, modernleşmeyi merkezi otoritesini güçlendirmek ve merkezi bir ordu kurmak güdüsünden hareket ederek gerçekleştirmiştir.

Karpat değişimin yerel unsurlara birlikte yabancı unsurların bir alaşımı neticesinde bir miktar yabancılaşma üretmesinin mümkün olduğunu düşünmektedir. Toplumun temel kültürel, siyasi ve toplumsal bağları kırılmadıkça ve yaşanan değişimin nüfusun yaşam kalitesini artırması halinde bu tarz bir yabancılaşmanın kontrol edilebilir olduğunu düşünmektedir. Ancak Osmanlı modernleşmesinin ana amacının bürokrasi hizmet kapasitesinin yükseltilmesi veya toplumun hayat standartlarının artırılmasından ziyade merkezi devletin iktidarını pekiştirmek olduğunu söylemiştir. Bu amaç ona göre kadim nizamın sembol, model ve ilişkilerini yıkmış ve yeni sosyo-politik modellerin oluşumunu ve onları gerçekleştirecek ideolojilerin gelişmesine yol açmıştır. Osmanlı toplumunda Müslümanlar ve gayrimüslim nüfus arasındaki dini farklılık sosyo-politik boyutlara ulaşmış ve sonucunda yeni milliyetçilik ve milliyet duygularının oluşmasına neden olmuştur. Müslüman nüfusunda yönetici elitin düşünce ve hareketlerinden kaynaklı farklılaşması vasıtasıyla Müslüman nüfusta da kültürel bir yarılanın gerçekleştiğini söylemektedir. Karpat'a göre görece ortak din, dil gelenek ve adetlere rağmen Müslüman nüfus içinde yönetenler ve yönetilenler arasındaki ortaklıklar giderek azalmıştır (Karpat, 2019, s. 134).

Osmanlı modernleşmesi araştırmalarında, kültürel yabancılaşma ve toplumsal ikilik sürecinin sekülerleşme şeklinde anıldığını belirten Karpat, bu sürecin sekülerleşme ile ilgili olmadığını ifade etmektedir. Aslında olan ona göre, geleneksel kültürel kimliğin kaybıdır. Modernleşme, II. Mahmut ve Tanzimat reformlarıyla büyük ölçüde şekillenmiştir. Karpat'a göre reformların tetiklediği tepkiler ve karşı tepkiler de modernleşme sürecinde gerçekleştiren reformlar kadar önemli ve incelenmelidir. Karpat Osmanlı modernleşmesini anlatırken Rus ve Japon modernleşme tecrübelerine değinmektedir. Erken modernleşme tecrübelerini karşılaştırarak Rus ve Japon tecrübelerinde, egemen seçkinler arasındaki fikir birliğinin, Osmanlı örneğinde bürokratik yapılanmanın dışında kalan rakip seçkin grupların yok edilmesiyle farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak Rus ve Japon modernleşme tecrübelerinde yabancı kurumları kendi öz kurumlarıyla uyumlu olmaları ve pratikte uygulanabilirlikleri gözetilerek gerçekleştirilirken, Osmanlı modernleşme sürecinde yerli kurumların gerçek faydası düşünülmeden yok edildiğini söylemektedir. Rus ve Japon tecrübelerinde kademeli bir yaklaşımın olduğunu söyleyen Karpat, Osmanlı'nın yaklaşımının gerçekleşmesi imkânsız, geleneksel kültür ve siyasetin aksine toptan bir değişimi tasavvur etmektedir. Osmanlı modernleşmesi diğer örneklerden farklı olarak Avrupa askeri müdahaleleri ve diplomatik baskılarına maruz kalmış ve bu güçlere çeşitli ekonomik imtiyazlar vermeye zorlanmıştır. Karpat'ın ifadesiyle Osmanlı modernleşmesi, bu bağlama neredeyse dış askeri baskının, ekonomik emperyalizmin ve sömürün bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Karpat, 2019, s. 134-136).

Karpat, edebiyatın modernleşme sürecini hem etkileyen hem de bu süreçten etkilenen bir dal olduğunu düşünmektedir. Edebiyatı, sosyal konuları ve sosyal değişimin görülmesi için bir inceleme aracı olarak görmektedir (Karpat, 2017 s. 8). Özellikle roman üzerinde duran Karpat, romanın sosyal dönüşümün bir ürünü olduğunu aynı zamanda orta sınıftan çıkan bir edebi ürün olduğunu ifade etmektedir. Romanın konusunun toplum olması nedeniyle siyasi ve coğrafi bir çerçevesi olduğunu düşünen Karpat, halkı, halkın dilini ve kültürünü içine alması, devletin görülmesi ve anlaşılması için incelenmesi gerektiğini düşünmektedir (Karpat, 2017, s. 20-27). Bu açıdan çalışmalarında edebi eserlere başvurmuştur.

Karpat'ın son olarak Osmanlı Devleti içinde yaşayan milletlerin nüfus yoğunluklarını ve değişimlerini tarihsel verilerden hareketle çalışmalarında sıklıkla kullandığına değinmemiz gerekir. Göç hareketleri,

kentsel ve kırsal nüfus oranları, Osmanlı devletinin ve toplumunun dönüşümün açıklanmasında onun çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu verileri istatistiksel olarak çalışmalarında kullanan Karpat, özellikle göç ve göçmen nüfusun etkisine vurgu yapmaktadır. Bu durum Karpat'ın bir sosyal bilimci olarak içinde bulunduğu bağlamdan ayrı değerlendirilemediğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Karpat'a göre modernleşme süreci, devletin müdahalesi olmadan başlayan bir dönüşümdür. Bu dönüşüm sosyal bir süreçtir. Devletin müdahalesi sosyal bir süreç olarak başlayan dönüşümün, ileri bir aşamada gerçekleşmiştir. Devletin dönüşüm sürecine müdahalesi, kurumsal kaygıları diğer bir ifadeyle bürokrasi için düzen sağlamaya yönelik mali destek sağlama kaygısıyla gerçekleşmiştir. Devlet, değişim sürecine kendi bakış açısından bir temel oluşturma kaygısıyla yön vermek için müdahalede bulunmuştur. Karpat devletin zaten başlamış bir değişime müdahalesini, temel bir kanıt ve modernleşmenin yeni bir aşaması olarak değerlendirmektedir. Devletin değişime müdahalesi din, gelenek ya da gücü elinde bulunduran toplumsal grupların kabul ettiği bir fikir aracılığıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Karpat, bu durum değişimin ideolojisini oluşturmaktadır. Bu durum değişimin öznesi olan toplumun, değişime neden olan sebeplerin gözden kaçırılmasına sebep olabilmektedir şeklinde vurgular. Değişimi istemeyenler yani geleneklerin devamlılığına dönüşü savunmakta iken değişim talebinde bulunanlar değişim isteğinin kökenine bakmadan bir değişim önermektedirler. Karpat her iki talebinde sürekli değişim sürecinin dışında kaldığını ifade ederek her iki talepteki girişimin, değişim dürtüsünün doğasını bozduğunu vurgular. Değişim dürtüsü, değişimin gerektirdiği maddi ve manevi talepleri karşılayacak kurum, hizmet ve olanakları inşa edip korurken, değişimin olağan gidişatına yapılan müdahalelerin modernleşmeyi bir aktivizme dönüştürdüğünü düşünmektedir. Karpat, Osmanlı İmparatorluğundaki değişimin, toplumsal grupların taleplerine bağlı olarak meydana gelmekle birlikte yönetimin değişim taleplerini karşılayamamasının, modernleşmeyi devlet müdahalesine dönüştürdüğünü vurgulamaktadır (Karpat, 2002, s. 328-329).

5. SONUÇ

Karpat, siyasi tarih, sosyal tarih, göç, milliyetçilik, kentleşme, iskân politikaları, sosyal değişim, edebiyat ve benzeri bir çok konu üzerine çalışmalarda bulunmuş çok geniş bir külliyata sahip bir akademisyendir. Karpat'ın eserleri, Annales okulunun sorun odaklı olan sosyal, kültürel ve ekonomik analizleri içeren yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihini farklı dönem ve bölgelerini inceleyen Karpat, birincil ve ikincil kaynaklardan, nitel ve nicel verilerden hareketle Osmanlı toplumunun geçirdiği dönüşümü analiz etmeye çalışmıştır. Karpat çalışmalarında sorunları betimlemek yerine, sorunları analiz etmiştir. Onun çalışmaları, Osmanlı'nın geniş coğrafyasını yani Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu tarihini karşılaştırmalı ve disiplinler arası sosyal incelemeleridir. Çalışmalarında, Osmanlı toplumsal hayatının sosyal, kültürel ve idari yapısını inceleyerek yapıyı oluşturan ana kurumları; askeriye, tımar, vakıf ve reyada yaşanan değişimleri Müslüman ve Gayrimüslim tebaa ile merkezi yönetim arasındaki ilişkileri ve yaşanan dönüşümleri analiz ederek açıklamaya çalışmaktadır. Karpat, Osmanlı Devlet'in 16. yüzyıldan itibaren yaşadığı dönüşümün sebeplerini çalışmalarında karşılaştırmalı bir yaklaşımla aktarmaktadır.

Karpat, çalışmalarında tarihsel olguların sahip olduğu girift ilişkiler ağını çözerek Osmanlı tarihini analiz etmektedir. Kemal Karpat'ın analizleri tarihi olgu ve olaylara, çevrenin bakış açısıyla yaklaşan merkezi yönelimli olmayan analizler olarak alan yazında yer almaktadır. Çalışmalarında, iktisadi ve sosyal yapılanmanın siyasal yapı üzerindeki etkisine değinen Karpat, Osmanlı modernleşmesinin kökenlerini 1606 ile 1774 tarihleri arasındaki dönemde aramaktadır. Karpat, Osmanlı klasik dönemdeki sosyal ve siyasal yapının temelde birbirini dengeleyen ve denetleyen özelliğinde gerçekleşen değişimi ortaya koyarak Osmanlı tarihindeki kırılmaları ve süreklilikleri çalışmalarında ortaya koymaya çalışmıştır. Kemal Karpat'ın Osmanlı tarihini dönemlere ayırmak amacıyla ortaya koyduğu model ve görüşleri Osmanlı modernleşmesine olan yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Bu nedenle Karpat'ın Osmanlı tarihinin dönemlere ayırmasını daha net bir şekilde anlaşılması için onun Osmanlı modernleşmesi üzerine olan çalışmalarının incelenmesi önem arz etmektedir.

Karpat, sosyal tarih alanında çalışmalarını devam ettirmiş ve sosyal bilimcilerin metod ve verilerini kullanarak, sadece bir döneme odaklanmayarak, Osmanlı'nın son üç yüz yıllık dönemini göz önünde alarak makro bir bakış açısıyla betimleme amacı gütmeyen, Osmanlı modernleşmesi sorunlarını analiz etmeye çalışmıştır. Karpat, Osmanlı İmparatorluğundaki değişimin, toplumsal grupların taleplerine

bağlı olarak meydana gelse de yönetimin değişim taleplerini karşılayamamasının, modernleşmeyi devlet müdahalesine dönüştürdüğünü açıklamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Balgamış, A. D., & Arlı, A. (2020). VEFEYÂT, Kemal H. Karpat (1923-2019). *Osmanlı Araştırmaları*, LV, 343-354.
- Bozpinar, C. (2020). Kemal Karpat ve Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi. *Akademik Düşünce Dergisi*(2), 17-25.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlı ve modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (1974). *The Ottoman state and its place in world history*. Leiden: Brill.
- Karpat, K. H. (2002). *Studies on Ottoman social and political history*. Boston: Brill.
- Karpat, K. H. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi toplum, kurumsal değişim ve nüfus*. (A. Z. Durukan, & K. Durukan, Dü) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi sosyal, kültürel, ekonomik temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). Osmanlı tarihinin dönemleri: yapısal bir karşılaştırmalı yaklaşım. K. H. Karpat içinde, *Osmanlı ve dünya: Osmanlı devleti ve dünya tarihindeki yeri* (T. Küçükcan, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2017). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum*. (O. G. Ayas, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı devleti'nin kısa sosyal tarihi ayanlar bürokrasi demografi ve modernleşme*. (M. Varol, Dü., & M. Varol, Çev.) İstanbul: Timaş yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, (4.Baskı). (M. Kıratlı çev.). Ankara: TTK Basım Evi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, (26. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanrıyar, E. (2010). *Dağı delen ırmak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.